

Кожне дерево у "Лісовій пісні" – наче дзеркало людських натур, характерів, стосунків. Ми бачимо в драмі розквіт почуттів, дівочу недолю, тугу за молодістю, подружньою вірністю й злагодою. Все це асоціюється з деревами, заступниками й хранителями людського співтовариства, захисниками від грізних стихій.

Дерево – начало начал, вічний кругообіг у розмаїтому поетичному світі "Лісової пісні", це форма життя, невіддільна від людини.

У свій час поява "Лісової пісні" була явищем закономірним, породженим необхідністю. Такий твір повинен був з'явитися, його вимагало життя, чекала література. Отож і сьогодні на часі звернутися нам до поетичного світу драми – феєрії як твору, що піднімає актуальну для нас проблему – людина і природа, гармонійність стосунків, збереження природи, новий погляд на екологічні питання.

Література

1. Бабишкін О., Курашова В. Леся Українка. Життя і творчість. – К.: Держлітвидав України, 1955. – 346 с.
2. Кулинська Л.П. Поетика Лесі Українки. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1967. – 326 с.
3. Леся Українка. Драматичні поеми. – К.: Вид-во худ. літ-ри "Дніпро", 1983. – 346 с.
4. Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження. – К.: Вид-во АН УРСР. – 1956. – 236 с.

УДК 1:57

Доц. І.М. Возняк, канд. філософ. наук – НЛТУ України

ОБРАЗ ДЕРЕВА У ФІЛОСОФІЇ ЛЮДИНИ

Стверджується, що коли образно порівняти людину з деревом, то коренем її природи є досвідне пізнання. Це означає, що сутність людини виражається, насамперед, у єдності сприйняття та мислення. Проте, як у процесах безпосереднього відношення людини до світу, так і в класичній філософії не усвідомлюється роль мислення у досвідному пізнанні.

Ключові слова: досвідне пізнання, відображення, сприйняття, мислення, загальне, одиничне, свідомість, самосвідомість

Doc. I.M. Voznyak – NUFWT of Ukraine

Image of a tree in philosophy of man

It is affirmed in article, that if figuratively to compare a man and a tree, so the root of his nature is skilled knowledge. It means, that the essence of the man is expressed, first of all, in unity of perception and thinking. Nevertheless, as in processes of direct attitude, of the man to the world, and in classical philosophy the role of thinking in skilled knowledge is not realized.

Keywords: Skilled knowledge, reflection, extrasensory perception, thinking, universal, isolated, consciousness, self-consciousness.

Якщо образно порівняти людину з деревом, то коренем її природи, від якого найбільшою мірою залежить уся її життєдіяльність, є передовсім досвідне пізнання. Тому корінь дерева під таким кутом зору можна розглядати як символ філософського осмислення сутності людини. Щоб зрозуміти дійсність, людина в усьому існуючому завжди намагається віднайти невидимий корінь, потойбічну сутність, що спричинює наявне буття. Безумовно, ем-

піричне пізнання і є тією сутністю, яка, передовсім, відділяє людину від тварини та зумовлює її соціальну діяльність.

Досвідне пізнання можна образно уявити у вигляді особливого діалогу між його основними учасниками – сприйняттям та мисленням. Так, пізнаючи світ, мислення ніби запитує у чуттєвого сприйняття, якими є факти фізичної дійсності чи це конкретна видима річ? Сприйняття, у відповідь на поставлене йому питання, якнайповніше прагне розкрити природу видимої реальності та виказати різні її прояви. Проте чуттєве сприйняття змушене зізнатися, що відображаючи, відкриваючи для мислення природу фізичних явищ, воно не в стані їх визначити та встановити якою саме є та чи інша видима річ. Тому мислення, беручи до уваги все видиме, робить висновок, що визначення речей та явищ безпосередньої фізичної дійсності є певним виходом за межі чуттєвого сприйняття і стосується сфери загального, надчуттєвого, вічного. З погляду мислення, зробити таке загальне визначення, яке надає значення всьому конкретному, завдяки чому ми й знаємо, якою є видима фізична реальність, здатне не чуттєве сприйняття, а тільки саме воно – мислення.

Проте цей так званий діалог між сприйняттям та мисленням людини в процесах емпіричного пізнання проходить на неусвідомленому рівні. Сприймаючи у досвіді навколишній світ, людина не усвідомлює сам процес свого мислення, завдяки чому предметом її пізнання й постає не власна здатність думати, а існуюча фізична реальність. Та, незважаючи на неусвідомлюваність способу роботи нашого мислення, ми все ж знаємо конкретно існуючий світ у вигляді того загально-поняттєвого змісту, якого надає йому наша здібність думати. Отож, і свого вираження у слові вимагає не та видима реальність, яка в чуттєвому сприйнятті відкривається усім і є досяжною кожному, а, навпаки, та реальність, яку завдяки змісту сприйняття витворило мислення і яка є потойбічною, надчуттєвою. Для людини як і для тварини просто немає потреби в тім, щоб виражати у слові тільки все те, що можна побачити й почути в процесах безпосереднього сприйняття фізичної дійсності.

Мислення людини, розрізняючи та порівнюючи за своїм змістом чуттєві сприйняття у вигляді яких відкриваються йому речі, явища фізичної дійсності, визначає, якими є останні. Таким чином мислення продукує поняття, знання про світ видимих речей, за допомогою яких воно надає їм ті власні загальні значення, що знаходять своє вираження в слові. Отже, визначення фізичної дійсності в емпіричних поняттях є продуктом спільної діяльності як чуттєвого сприйняття, так і мислення людини. Висловлюючись лаконічніше, варто сказати, що джерелом знань, виведених із досвіду, постає єдність сприйняття та мислення.

Такий підхід до розкриття змісту емпіричного пізнання є спростуванням точки зору, згідно з якою пізнання є відображенням. Якщо загальне поняття трактувати як відображення, що відтворює об'єктивну дійсність, тоді належить визнати, що речі існуючого світу містять у собі такі самі загальні поняття, які охоплює в собі і свідомість людини. Відображення як відтворення можливе тільки в тому разі, коли саме відображення і те, що воно відображує є одним і тим самим, бо інакше таке відображення постане знаком або

символом. Але знаки тільки позначають або вказують на ті чи ті речі, а не відтворюють їх.

Отож із визнання поняття, знання відображенням логічно випливає твердження про те, що вся об'єктивно існуюча дійсність є одухотвореною, бо інакше буде неможливим адекватне відтворення та відповідність між поняттям і його оригіналом. Проте, це тільки видимість, що поняття відтворює чуттєво видимі речі, представлені у сприйнятті. Щоб відтворення було адекватним, як це випливає зі змісту відображення, загальності знання має відповідати не що інше як існування у навколишньому світі речей взагалі або речей як таких, відмінних від усього одиничного, видимого. Та визнання об'єктивного наявно існуючого загального, що відтворюється в знаннях людини може бути тільки поверненням за допомогою відображення до філософії неоплатонізму. Усе ж якщо людина взагалі чи будинок взагалі не існують як об'єктивна самотійна реальність, то й загальність знання не може бути їх відображенням, а тоді і наявний навколишній світ не є одухотвореним.

Розуміння пізнання як єдності сприйняття та мислення означає, що загальність знання не може визначатися ні окремо сприйняттям, ні окремо мисленням. Знання не може визначатися одним тільки мисленням, адже в такому випадку воно буде таким загальним, що міститься тільки у мисленні і не стоїть одиначних речей. Але загальне, яке є тільки в мисленні і не зумовлюється природою одиначних речей не може бути їх пізнанням, отже і не є знанням. Знання також не може визначатися одним тільки чуттєвим сприйняттям, позаяк сприйняття є відображенням одиначних видимих явищ, тоді ж як закони природи загальні й надчуттєві. Тому трансцендентні загальні знання виражаються не у відображенні одиначних фактів, а у виході за межі наявно існуючого конкретного, чуттєвого.

Хоча знання не визначаються ні сприйняттям, ні мисленням кожним не залежно від іншого, проте саме таке його трактування є типовим для класичної філософії. Так існування в класичній філософії емпіричного та раціоналістичного підходів до пізнання базувалося на протиставленні чуттєвого та логічного чинників пізнання у визначенні безпосередньо видимої дійсності. Загальність змісту знання та конкретність змісту чуттєвого образу змушували по суті всю класичну філософію виключати з емпіричного пізнання єдність сприйняття та мислення. Так раціоналізм, усвідомлюючи залежність знання тільки від мислення та усуваючи з процесу пізнання зміст чуттєвих образів, перетворював таке знання в абсолютизм, не пов'язаний з існуючим світом. І, навпаки, емпіризм, стверджуючи залежність знання тільки від сприйняття як відображення і недооцінюючи в процесі пізнання роль мислення, не зміг протиставити й піднести знання над чуттєвою матеріальною дійсністю. Критична філософія Канта, не подолавши відокремлення сприйняття та мислення у пізнанні, підсумовує емпіричну та раціоналістичну позиції в історії філософії у розмежуванні апіорного та апостеріорного знання.

Якщо виходити з того, що в сприйнятті репрезентоване буття речей навколишньої дійсності, то все ж розуміння пізнання як єдності сприйняття та мислення не відповідає гегелівській тотожності буття та мислення. Абсо-

лютна ідея (яка і є у Гегеля буттям) пізнає завдяки тому, що виявляє саму себе, і таким чином зміст свого знання вона містить у самій собі. Згідно з Гегелем те, що виявляється виказує істотне, а істотне має буття у своєму явищі [1, с. 112]. Але знання як такий витвір ідеї, що тільки виявляє її власну природу, є нічим іншим як відображенням. Тому, пізнання у Гегеля ототожнюється з відображенням або сприйняттям, у якому виявляється, відтворюється власним змістом буття.

Трактування емпіричних знань як залежних тільки від чуттєвого сприйняття та не залежних від мислення (що резюмується формулою: немає нічого в розумі, чого раніше не було б у відчуттях [3]) зумовлюється неусвідомленням тієї важливої обставини, що досвідне пізнання базується на єдності, принаймні, двох принципово відмінних складових чинників. Ці чинники характеризуються по-перше, зв'язком речей навколишнього світу з аналізаторами людини, результатом чого є чуттєве сприйняття, по-друге, єдністю сприйняття та мислення, яка і є джерелом досвідного знання. Звичайно, що коли у цій взаємозалежності двох чинників брати до уваги тільки перший, а саме зв'язки людини з існуючим світом та недооцінювати роль мислення у конституюванні досвідного знання, то в такому разі останнє можна трактувати як залежне тільки від чуттєвого сприйняття, відображення.

Досліджуючи зміст першого зазначеного чинника, важливо, насамперед, з'ясувати, яку саме роль у процесах зв'язку відіграють речі об'єктивно існуючого світу та органи чуттєвого сприймання людини. Позаяк речі природи чинять вплив на наші аналізатори, то це означає, що вони власним змістом виходять за свої межі і виявляють його, тобто відтворюють у органах сприйняття людини. Отож, річ виявляє себе, відображається за допомогою свого власного змісту, яким вона впливає на інші речі. Якби відображенням не був власний зміст навколишніх речей природи, що відображаються, то людина не змогла б перебувати у зв'язках з існуючим світом. Як бачимо, явище може постати для людини об'єктивною реальністю, представленою у чуттєвому спогляданні [5, с. 68], коли воно є власним змістом речі-оригіналу, який внаслідок цього не може бути залежним від органів сприйняття людини. Тільки тому, що речі виявляють себе, відображаються у чуттєвому сприйнятті власним змістом, відображення стосовно них постає вторинним, об'єктивним, конкретним, одиничним, адекватним, відносним.

Згідно ж філософії Канта зміст сприйняття є "апріорним", а не вторинним та об'єктивним, бо визначається формами чуттєвого сприйняття і немає нічого спільного з природою "речей самих собою" [2, с. 62,63]. Проте тут важливо зауважити, що з філософії Канта також випливає прямо протилежне, адже він сам є творцем понять, які засвідчують, що відображенням є власний зміст відображуваної речі-оригіналу. Так, коли подолати кантівське протиставлення "речі в собі" та "речі для нас", то отримаємо таке явище, котре постає власним змістом "речі самої собою" та є її відображенням у інших речах. Таким чином із встановленого зв'язку між кантівською "річчю самою по собі" та її "явищем" випливає, що змістом сприйняття є власний зміст речей природи, а тому він аж ніяк не може бути залежним від форм чуттєвого сприйняття людини.

Усе сказане стосовно змісту відображення не применшує ролі аналізаторів людини та тварини в процесах відображення. У сприйнятті навколишнього світу вони відіграють ту важливу роль, що забезпечують саму можливість відображення певних властивостей речей, типових, наприклад, для зору, слуху чи дотику. Отож від чуттєвого споглядання залежить тільки можливість відображення та від нього не залежить його зміст, тобто те, що відтворюється у формах сприйняття. Коли б зміст відображення визначався органами сприйняття, то було б неможливим відображення взагалі, а отже і зв'язки, якими забезпечується буття людини в світі.

Другий необхідний чинник емпіричного пізнання, яким є єдність сприйняття та мислення, виражається у здатності чуттєвого сприйняття передавати мисленню, отриманий ним об'єктивний зміст для його подальшого аналізу, завдяки чому досвідне знання й визначається подвійною залежністю як від сприйняття, так і від мислення. Згідно з цією єдністю, знання залежить від мислення, адже саме мислення, спираючись на конкретні чуттєві образи, які репрезентують у собі об'єктивний зміст, визначає, якою саме є видима реальність: деревом, будинком чи, наприклад, людиною. Водночас, чуттєве сприйняття відіграє у пізнанні тому важливу роль, що надаючи мисленню той чи інший об'єктивний зміст, спричинює його активну пізнавальну діяльність. Без змісту чуттєвого сприйняття взагалі була б неможлива діяльність мислення, оскільки неіснуючим у такому випадку постає сам предмет пізнання, а отже не було б і потреби у самій здатності людини думати. Таким чином її мислення виявилось б просто зайвим. Відмінний від зазначеного підхід висловлює Кант. Він вважає, що категорії та знання не можуть визначатися єдністю сприйняття та мислення, позаяк вони є тільки формами мислення, які отримують свою об'єктивну реальність, завдяки їх застосуванню до предметів, що можуть бути надані нам у спогляданні тільки як явища [2, с. 110]

Прикладом ролі єдності сприйняття та мислення у досвідному пізнанні може бути визначення такої істотної ознаки видимих речей як їх існування. Так, коли ми бачимо будинок чи дерево, то вони постають у чуттєвому сприйнятті, передовсім, як існуючі. Отже, сприйняття, виявляючи речі, якими вони є вказує, найперше, їх існування. Втім, наявний чуттєвий образ, представлений у сприйнятті, ще не є досвідним знанням. Позаяк чуттєвий образ є тільки відображенням, то тварина не знає себе, тобто, що вона є собакою чи мавпою, а телевізор, радіо, прилади денного та нічного бачення, що встановлюють зв'язок з позаземним космічним простором, хоча й сконструйовані на основі потужних технічних засобів відображення, які можуть істотно перевершувати будь-яке чуттєве сприймання, не мають і гадки (знання як інформації) про те, що в них відображується.

Знання ж про існування видимих речей виникає на основі того, що мислення, несвідомо для людини, робить висновок про те, що зміст чуттєвого сприйняття є наслідком впливу речей на наші аналізатори. Таким чином, мислення конститує судження, в якому стверджується думка, що річ здатна спричинювати сприйняття тільки тоді, коли вона є існуючою. Для мислення наявність наслідку свідчить про існування причини, якою і є буття видимих

речей. Хоча людина в процесах її безпосереднього ставлення до світу й не усвідомлює, яким чином протікає її мислення, проте вона чітко усвідомлює його результати, виражені за допомогою знання, поняття. Отож, досвідне знання є єдністю сприйняття та мислення, тому що без репрезентованого у чуттєвому сприйнятті об'єктивного змісту образу, висновок мислення про існування речей навколишнього світу був би в принципі неможливим.

Із кантівського розподілу усіх знань на апіорні та апостеріорні, внаслідок того, що він не враховує роль мислення у досвідному пізнанні, впливає, що всі ознаки апостеріорного знання у кантівському його розумінні припідданні не самому знанню, а безпосередньому чуттєвому сприйняттю світу. Якщо зміст цього сприйняття є відображенням, тобто власним змістом речей природи, незалежним від аналізаторів, то в сприйнятті він постає у вигляді одиничних конкретних явищ, тобто таким, яким за Кантом є апостеріорне знання. Це означає, що не існує взагалі апостеріорних знань, залежних тільки від чуттєвого сприйняття. Так само як і загальність знання ще не дає змогу робити висновок про його апіорність, залежність тільки від самого мислення. З того, що мислення неусвідомлює свою роль у досвідному пізнанні також впливає, що це пізнання зводиться до таких форм відображення: відчуття, сприйняття, уявлення.

Як бачимо в емпіричному знанні, що визначає безпосередньо фізичну реальність, існує подвійна детермінованість, яка є єдністю сприйняття та мислення. Проте свою власну роль у конституванні знання в процесах досвідного пізнання мислення неусвідомлює і тому робить висновок, що таке знання є змістом відображення, тобто змістом сприйняття, яке безпосередньо залежить від фізичного буття речей. Це означає, що на даному рівні пізнання мислення усвідомлює залежність знання тільки від видимої фізичної дійсності. Таке усвідомлення залежності знання тільки від сприйняття і неусвідомлення його залежності від роботи мислення, призводить до того, що в процесах емпіричного пізнання людина, несвідомо для самої себе завжди здійснює ототожнення власного знання зі сприйняттям як відображенням буття. Це ототожнення, мабуть, і допомагає зрозуміти, чому у досвіді одиничні речі постають для нас такими, якими є наші загальні знання, поняття, тобто чому зміст наших знань видає себе за зміст чуттєвих образів. По суті це ототожнення є накладанням загального, духовного на усе чуттєве, конкретне, завдяки чому поняття про речі постають несвідомо для людини як сама видима дійсність. Наприклад, витворені мисленням поняття необхідності, причини та наслідку людина усвідомлює як фізичну реальність, що є репрезентованою у чуттєвому сприйнятті, відображенні. Тут важливо зауважити, що ототожнення, нероздільність знання та сприйняття змушує людину, на відміну від тварини, ніколи необмежуватись у її безпосередньому ставленні до світу тільки видимою картиною. Тому людина в процесі свого становлення людиною постійно прагне у видимому, наявному у сприйнятті віднайти невидиму загальну сутність або причину, виражену поняттям.

На основі поданого тут підходу до розуміння досвідного пізнання напрошується питання: чи знання як продукт єдності сприйняття та мислення є

свідомістю – знанням природи навколишнього світу речей, чи самосвідомістю – змістом нашого власного внутрішнього суб'єктивного Я. Якщо виходити з ролі сприйняття у пізнанні, що пов'язує людину з існуючою реальністю, то знання можна трактувати як свідомість, яка є осмисленням усього об'єктивно існуючого. І, навпаки, коли брати до уваги значення мислення у конституюванні знання, то останнє уже постає самосвідомістю, власним внутрішнім, суб'єктивним Я людини, витвореним її мисленням.

Усе ж із усвідомлення ролі єдності сприйняття та мислення у досвідному пізнанні впливає, що одне і те саме знання, яке представляє у мисленні навколишній світ, водночас репрезентує нашому мисленню і самого себе. Іншими словами, свідомість, як спрямованість пізнання на зовнішній світ, є разом з тим і самосвідомістю, спрямованістю нашого мислення на усвідомлення змісту власного знання. Отож протиставлення свідомості та самосвідомості виникає внаслідок неусвідомлення того факту, що знання речей природи та знання як моє власне суб'єктивне Я – це одне і те саме знання, що витворене взаємодією сприйняття та мислення. Коли визнати, що нашим знанням, як внутрішнім духовним світом людини, є знання природи речей навколишнього світу, то видається логічно послідовною думка М. Гайдеггера про те, що свідомість є водночас і самосвідомістю. Так, зокрема, він говорить, що людина як присутність є таким чином те, що завжди зрозуміло (відповідно незрозуміло) в тім, чи іншій своїй бутті. Це знання не виникло тільки з іманентного самосприйняття, але притаманне буттю "ось", яке є, присутньо, розумінням [4, с. 144]. Отож, як у процесах безпосереднього ставлення людини до фізичної дійсності, так і в емпіричному та раціоналістичному вченнях залишається не з'ясованою роль єдності сприйняття та мислення в продукуванні досвідного знання. Якщо в першому випадку це неосмислення базується на неусвідомленні ролі мислення у досвідному пізнанні, то в другому випадку воно стає можливим завдяки розрізненню і навіть протиставленню на теоретичному рівні пізнання загальності, вічності, змісту знання та одиницності, конкретності змісту чуттєвого образу сприйняття. Таким чином, щоб зрозуміти сутність накладеної на видиму реальність антропоморфної, невидимої, пізнавальної "заволоки", необхідно усвідомити значення нероздільної єдності сприйняття та мислення в процесі емпіричного пізнання об'єктивної дійсності. Як бачимо визначення кореня або сутності людини, якою, передовсім є емпіричне пізнання, було завжди важливим для історії філософії. Тому заслуговують на увагу теоретичні дослідження, що віднаходять нові нетрадиційні аспекти у цій актуальній філософській проблемі.

Література

1. Гегель М. Наука логики. В трёх томах. Т.2. – М.: Мысль, 1971. – 644 с.
2. Кант И. Критика чистого разума: Научно-исследовательское издание. – М.: Мысль, 1994. – 368 с.
3. Локк Д. Опыт о человеческом разуме// Избранные философские произведения в двух томах, т.1. – М.: Соэкиз, 1960.
4. Хайдеггер М. Бытие и время. – М.: Мысль, 1997. – 236 с.
5. Шинкарук В.И. Теория познания, логика и диалектика И. Канта. – К.: Наук. думка, 1974. – 368 с.